

Novoveški tiski in vezave v Nadškofijskem arhivu Maribor

Modern prints and bookbindings in the Archdiocesan archives Maribor

Lilijana Urlep

Oddano: 20. 11. 2018 – Sprejeto: 22. 1. 2019

1.04 Strokovni članek

1.04 Professional article

UDK 026:27-772(497.4Maribor):025.2/.4

Izvilleček

Namen: V članku so predstavljeni novoveški tiski iz historične knjižnice lavantinskih škofov, ki jo hrani Nadškofijski arhiv Maribor. Novoveški tiski so prikazani z vsebinskega, estetskega in zgodovinskega vidika. Splošen pregled dopolnjujejo predstavitve posameznih tiskov, ki kažejo specifične lastnosti. Prispevek prinaša tudi nova spoznanja o zgodovini historične knjižnice in o vlogi lavantinskih škofov pri oblikovanju knjižničnega fonda.

Metodologija/pristop: Pri nastanku članka je bila uporabljena predvsem historična metoda na osnovi kritičnega pregleda arhivskih virov in knjižničnega gradiva.

Rezultati: V historični knjižnici lavantinskih škofov so številni novoveški tiski, ki jih lahko uvrstimo med pomembnejše spomenike pisne kulturne dediščine na slovenskih in evropskih tleh. Vsebinsko so novoveški tiski zelo raznovrstni. Prevladujejo teološka dela na čelu z biblijami in liturgičnimi knjigami, teologiji sledijo druge humanistične discipline. Še posebej dragocena so dela, ki izstopajo zaradi svojih vsebinskih značilnosti, redkosti (dvorni letopis iz leta 1705), estetskih lastnosti na čelu z okrasnimi prvinami in dekorativnimi vezavami (Salzburški misal iz leta 1515 z datirano vezavo), zgodovinskih oziroma cerkvenozgodovinskih povezav z našim prostorom (Rimski misal oziroma lekcionar iz leta 1761) ali zaradi kombinacije vseh teh dejavnikov. Zanimiva je tudi skupina liturgičnih knjig iz 17. in 18. stoletja z dekorativnimi vezavami.

Omejitve raziskave: Zaradi raznovrstnih delovnih obveznosti in pomanjkanja časa tiski do zdaj še niso bili popisani ali katalogizirani, zato podajanje konkretnih podatkov in izvedba statističnih analiz nista bila mogoča.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Prva študija, ki se ukvarja z navedeno tematiko in služi kot osnova za nadaljnje raziskave.

Ključne besede: *cerkvene knjižnice, novoveški tiski, lavantinska škofija, knjižnične zbirke, kulturna zgodovina, cerkvena zgodovina*

Abstract

Purpose: The paper presents (early) modern prints from the historical library of the Lavantine bishops, kept at the Archdiocesan Archives Maribor. Modern prints are presented from the thematic, aesthetic, and historical point of view. A general overview is complemented by presentations of individual prints that show specific characteristics. The paper also provides new insights into the history of the historical library and the role of the Lavantine bishops in the creation of the library collection.

Methodology/approach: The paper was created using mainly the historical method, based on a critical review of archival resources and library material.

Results: The historical library of the Lavantine bishops includes numerous modern prints that can be classified as important monuments of written cultural heritage on the Slovenian and European soil. Modern prints are very diverse in their content. Theological works, led by bibles and liturgical books, prevails. Theology is followed by other humanistic disciplines. Works that stand out because of their content characteristics, rarity (court yearbook dating from 1705), aesthetic qualities with decorative elements and decorative bindings (The Salzburg Missal from 1515 with dated binding), historical or ecclesiastical historical features (The Roman Missal or Lectionary dating from 1761), or because of the combination of all these factors are particularly valuable. A group of liturgical books from the 17th and 18th centuries with decorative bindings is also interesting.

Research limitations: Due to diversified workload and lack of time, the prints have not yet been inventoried or catalogued, so it was not possible to provide specific data and to perform statistical analyses.

Originality/practical implications: The first study that deals with this topic and serves as a basis for further research.

Keywords: *church libraries, modern prints, the Diocese of Lavant, library collections, cultural history, ecclesiastical history*

1 Uvod

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), ki deluje v okviru Nadškofije Maribor, poleg arhivskega gradiva hrani zanimivo historično knjižnico lavantinskih škofov z bogatim knjižničnim fondom. Osnovo knjižnice predstavljajo dela iz nekdanje knjižnice lavantinskih škofov v Šentandražu na Koroškem, ki jo je škof Anton Martin Slomšek ob selitvi škofijskega sedeža leta 1859 prenesel v Maribor, in dela

iz lavantinske oziroma mariborske bogoslovne knjižnice. To je za potrebe mariborskega bogoslovja po selitvi leta 1859 ustanovil škof Slomšek.

Knjižnični fond danes šteje okoli 12.000 knjižničnih enot, med katerimi prevladujejo humanistična besedila na čelu z religioznimi, filozofskimi in pravnimi. Žal fond ni v celoti popisano oziroma katalogizirano, zato je širši laični in strokovni javnosti premalo poznan in skoraj nedostopen.

Posebno mesto znotraj knjižničnega fonda zavzemajo rokopisni kodeksi in inkunabule, ki so najbolj prepoznaven in reprezentativen del fonda. Kodeksi in inkunabule so večinoma zajeti v Kos-Steletovem (1931) in Gspan-Badaličevem popisu (1957). Dragocena dela javnosti niso popolnoma neznana, saj se je o njih že večkrat pisalo in govorilo (Golob, 2012, 2017a; Urlep, 2012b; Vodopivec, 2000). Rokopisni kodeksi in prvotiski so bili javnosti predstavljeni na več razstavah, nazadnje leta 2012 in 2017.

Poleg rokopisov in inkunabul med največje dragocenosti v knjižničnem fondu nedvomno sodijo novoveški tiski, predvsem tisti iz 16. in 17. stoletja; mnogi med njimi so prave umetniške stvaritve. V nasprotju z rokopisnimi kodeksi in inkunabulami novoveški tiski niso popisani ali katalogizirani, prav tako pa do zdaj niso bili deležni ustrezne strokovne obravnave. Zaradi navedenih vzrokov se je leta 2017 ob razstavi *Na pergamentu in papirju: rokopisi in tiski iz mariborskih zbirk* (Golob, 2017a) utrnila misel o pripravi prispevka, ki bi se osredotočil samo na novoveške tiske.

Namen prispevka je obravnava novoveških tiskov, in sicer z vsebinskega, estetskega in zgodovinskega vidika. Z vsebinskega vidika se zastavlja vprašanje knjižnih zvrsti in vsebin, z estetskega vidika predvsem vprašanje okrasnih prvin oziroma ilustracij ter dekorativnih vezav. Nezanemarljivo je tudi preučevanje zgodovinskega vidika: članek vsebuje številna nova spoznanja o zgodovini knjižnice in o vlogi posameznih škofov pri oblikovanju knjižničnega fonda. Na podlagi analize vsebin lahko knjižnico umestimo v širše srednje- oziroma zahodnoevropsko kulturno okolje.

Prispevek se začneja z zgodovinskim uvodom in kratko predstavitvijo celotnega knjižničnega fonda. Uvodnemu delu sledi predstavitev novoveških tiskov v vsej njihovi vsebinski in estetski raznovrstnosti. Navedene so tako skupne značilnosti kot tudi specifične lastnosti posameznih del. Poseben poudarek je namenjen posameznim delom, ki so pomembna zaradi svojih vsebinskih in/ali estetskih značilnosti ali pa so na poseben način povezana bodisi s štajerskim bodisi slovenskim prostorom ali pa z zgodovino lavantinske škofije. Z upoštevanjem vseh teh stvari sta najbolj opazna Salzburški misal iz leta 1515 z datirano vezavo iz leta

1564 in Rimski misal oziroma natančneje lekcionar, sicer rokopisna knjiga, iz leta 1761, ki ga je dal sestaviti lavantinski škof Janez III. Krstnik grof Thurn-Valsassina in Taxis. Obe deli sta v slovenskem prostoru do zdaj še tako rekoč neznani. Na posameznih mestih se v članku zaradi posebnih vsebinskih in/ali estetskih značilnosti omenjajo sočasne rokopisne knjige, med njimi že omenjeni Rimski misal iz leta 1761 ter registraturni načrt za konzistorialni arhiv iz začetka 19. stoletja, ki se ponša z razkošno dekorirano vezavo.

2 Zgodovinski pregled in predstavitev knjižnice

2.1 Nastanek in zgodovina knjižnice do leta 1859

Nadškofijski arhiv Maribor, ki hrani zgodovinsko knjižnico lavantinskih škofov, je zgodovinski arhiv mariborske oziroma prej lavantinske (nad)škofije. Zgodovina arhiva in knjižnice je tesno povezana z zgodovino škofije.

Lavantinsko škofijo s sedežem v Šentandražu na današnjem avstrijskem Koroškem je leta 1228 ustanovil salzburški nadškof Eberhard II. (1200–1246). Škofija je prvotno obsegala skromno ozemlje na meji med štajersko in koroško vojvodino, ki je ostalo nespremenjeno do jožefinskih cerkvenih reform, ko je škofija ob regulaciji škofijskih meja pridobila velikovško okrožje na Koroškem in celjsko na Štajerskem. Škof Anton Martin Slomšek (1846–1862) je leta 1859 sedež škofije iz Šentandraža prenesel v Maribor. Nadaljnje teritorialne spremembe so nastopile po prvi svetovni vojni, ko je škofija v apostolsko administraturo prevzela krški dekaniji Dravograd in Mežiška dolina ter prekmurski dekaniji Lendava in Murska Sobota. Leta 2006 je bila škofija povzdignjena v nadškofijo in metropolijo s sufraganskima škofijama Celje in Murska Sobota. Nadškofijski arhiv Maribor danes hrani gradivo cerkvene provenience za celotno cerkveno pokrajino, to je Nadškofijo Maribor in obe sufraganski škofiji.

Podobno kot škofija se lahko z več kot poltisočletno zgodovino¹ ponša tudi knjižnica. Zаметki historične knjižnice lavantinskih škofov segajo v pozni srednji vek oziroma v čas prehoda iz srednjega v novi vek, ko je v Šentandražu začela nastajati dragocena zbirka rokopisnih kodeksov. Kodeksom so sledile tiskane knjige, naprej inkunabule, nato tiski. Lavantinski škofje, ki so se podobno kot številni njihovi sobratje udeleževali tudi na kulturnem področju, so skrbeli za nakup rokopisnega in knjižnega gradiva, kar potrjujejo njihovi lastniški vpisi in žigi.

¹ Podrobneje o zgodovini knjižnice Urlep (2012a, 2016).

Največ zaslug za pridobitev kodeksov in inkunabul lahko pripišemo izobraženima škofoma Erhardu Paumgartnerju (1487–1508) in Lenartu I. pl. Peverlu/Peurlu (1508–1536). V delih, ki so bila v njuni lasti, sta pustila številne osebne sledove: lastniške vpise, osebne notice, upodobitve grbov itn.

Knjige in knjižnica se v pisnih virih prvič omenjajo v drugi polovici 16. stoletja, in sicer v zapuščinskih in prevzemno-predajnih inventarjih lavantinskih škofov, nato pa se redno omenjajo v inventarjih iz 17., 18. in 19. stoletja. Še posebej zanimivi so inventarji iz druge polovice 18. in začetka 19. stoletja, v katerih je bilo najstarejše knjižno gradivo v resnici popisano. V popisih so tako zajeti rokopisni kodeksi, inkunabule in nekateri tiski iz 16. stoletja, ki še danes predstavljajo najstarejši del knjižničnega fonda, vsega skupaj 206 oziroma natančneje 205² enot. Popis oziroma vključitev najstarejšega gradiva pomeni, da so se že takrat zavedali njegove posebne vrednosti v odnosu do mlajših knjig.

Na podlagi inventarjev lahko ugotovimo, da so tudi novoveški škofje skrbeli za pridobivanje knjig, vendar podatki o tem niso preveč natančni ali konkretni. Manjkajo predvsem sezname del, ki so bila pridobljena v obdobju od 16. do 19. stoletja; teh ni zaslediti v inventarjih in drugih pisnih virih. Podobno kot pri škofih Paumgartnerju in Peverlu lahko lastniškim povezavam oziroma provenienci sledimo prek lastniških vpisov, opomb,otic, ekslibrisov, supralibrisov itn. Na osnovi pregleda knjižničnega fonda lahko ugotovimo, da so bili v novem veku pri nakupu knjig zelo dejavni škofje Martin Herkul Rettinger pl. Wiespach/Wispach (1556–1570), Maksimilijan Gandolf baron Kuenburg (1654–1665), Filip II. Karel deželni grof Fürstenberg (1708–1718) in Gandolf Ernst grof Kuenburg (1790–1793).³

V 19. stoletju je imel pri razvoju knjižnice zelo pomembno vlogo škof Ignacij Franc Zimmermann (1824–1843), ki je sestavil knjižnični katalog. V katalogu, ki obsega štiri velike volumne, so zajeta vsa dela, vključno z rokopisi in inkunabulami. Vpisi v katalog se niso zaključili v času njegovega škofovanja, ampak so se nadaljevali do selitve škofijskega sedeža v Maribor leta 1859.

Na podlagi Zimmermannovega kataloga lahko sklepamo, da je knjižnični fond na sredini 19. stoletja obsegal okoli 4000 vsebinsko zelo raznovrstnih del, tako družboslovnih kot naravoslovnih. Po pričakovanjih je bilo v knjižnici veliko del s področja teologije, filozofije in kanonskega prava. Na drugem mestu lahko omenimo druge humanistične discipline (zgodovina, literatura in jezikoslovje) na

² V inventarjih je navedenih bodisi 206 ali 205 enot. Razlika je nastala, ker je bilo eno izmed del v nekaterih inventarjih navedeno dvakrat.

³ Več o lavantinskih škofih Tangl (1841); Kovačič (1928); Gatz in Brodkorb (1996); Gatz in Janker (1990).

eni strani ter sodobnejše družboslovne znanosti na čelu s političnimi vedami in sociologijo na drugi strani. Manjkale niso niti prirodoslovne vede in medicina. V knjižnici je bilo tudi nekaj del in avtorjev, ki so bili uvrščeni na indeks prepovedanih knjig. Vse to dokazuje, da so lavantinski škofje poznali in sledili sodobnim evropskim kulturnim, političnim in znanstvenim tokovom in da se pri nakupu niso omejevali samo na nabožne vsebine. Kot takšna je bila knjižnica vpeta v različne kulturne tokove svojega časa in je imela mesto v sodobnem svetu.

Dela v katalogu so nastajala v časovnem razponu od srednjega veka do srede 19. stoletja. Število del je s stoletji premo sorazmerno naraščalo, najmanj jih je bilo s konca srednjega veka, največ pa iz 18. in prve polovice 19. stoletja. Večina del je izvirala iz srednje- in zahodnoevropskega kulturnega prostora in je bila napisana oziroma natisnjena v nemščini, latinščini, italijanščini, francoščini in angleščini.⁴ Kljub temu pa v knjižnici niso manjkala niti dela v slovenskem jeziku; škofje in njihovi sodelavci so lahko posegali po Slomškovih delih ter slovenskih slovnica, slovarjih in slovenskih prevodih Svetega pisma. Prav tako je bilo v knjižnici nekaj del, ki so bila natisnjena na slovenskih tleh ali pa so bila povezana s slovenskim kulturnim prostorom. V knjižnico je tako *zašla* originalna izdaja Valvazorjeve *Slave vojvodine Kranjske* iz leta 1689.

Žal se nekdanji knjižnični fond ni ohranil v celoti oziroma v originalni obliki, izgubljena so predvsem prirodoslovna, medicinska, zgodovinska, politična in leposlovna dela. Kaj se je zgodilo z manjkajočimi oziroma pogrešanimi deli in kdaj so jih začeli pogrešati, je za zdaj še neznano.

2.2 Selitev škofijskega sedeža v Maribor ter usoda knjižnice v 19. in 20. stoletju

Škof Slomšek je leta 1859 ob selitvi škofijskega sedeža v Maribor prenesel tudi arhiv in knjižnico na čelu z rokopisnimi kodeksi in inkunabulami. Istega leta je v Mariboru ustanovil bogoslovno knjižnico, predhodnico današnje Teološke knjižnice Maribor, o kateri je veliko pisala Fanika Krajnc Vrečko (1999).

Čeprav natančen potek selitve knjižnice ni poznan, je znano, da so v drugi polovici 19. stoletja v Mariboru obstajale štiri cerkvene knjižnice, ki so bile povezane s škofijo. To so bile knjižnica v škofijski palači, kapiteljska knjižnica, knjižnica malega semenišča in že omenjena bogoslovna knjižnica. Škof Mihael Napotnik (1889–1922) je leta 1903 bogoslovno knjižnico razglasil za škofijsko knjižnico in ji nominalno priključil še preostale tri. Vendar nato zaradi prostorske stiske

⁴ Večino del v angleškem jeziku je v 19. stoletju kupil škof Zimmermann.

nikoli ni prišlo do fizične združitve (Krajnc Vrečko, 1999, str. 70 in 75). Z izjemo bogoslovne knjižnice knjižnični katalogi niso obstajali, zato danes ne vemo, kaj natanko so vsebovali posamezni knjižnični fondi. Iz obdobja pred drugo svetovno vojno je znano, da so bili rokopisni kodeksi in inkunabule, verjetno pa tudi druge knjige iz nekdanje škofijske knjižnice v Šentandražu, v kapiteljski knjižnici, v škofijski palači pa osebne knjižnice lavantinskih škofov.

Med drugo svetovno vojno je bila knjižnica malega semenišča uničena skoraj v celoti, bogoslovna pa delno; preostalima dvema je bilo k sreči prizaneseno.

Knjižnični fond, ki se trenutno hrani v nadškofijskem arhivu, se je začel na novo oblikovati po koncu vojne. Na novo lokacijo oziroma v nove prostore na Koroški cesti⁵ v Mariboru, kjer je bil v drugi polovici 20. stoletja tudi arhiv, so po koncu druge svetovne vojne najprej preselili zbirke rokopisov in inkunabul, verjetno pa tudi druga dela iz nekdanje škofijske knjižnice v Šentandražu. Zbranim delom so se leta 1973 pridružile še knjige iz predvojne bogoslovne knjižnice, ki jih Nemci niso uničili ali odpeljali (Krajnc Vrečko, 1999, str. 84–85), pozneje pa še nekaj drugih knjig oziroma zbirk.

2.3 Knjižnični fond danes

Današnji knjižnični fond⁶ obsega približno 12.000 enot knjižničnega gradiva, po provenienci je precej heterogen. Osnovo fonda tvorijo dela iz historične knjižnice lavantinskih škofov v Šentandražu in predvojne bogoslovne knjižnice. Obsega pa tudi nekaj del iz nekdanje samostanske knjižnice magdalenk⁷ v Studenicah, pa tudi iz zapuščin in daril posameznih duhovnikov.

Žal fond ni ustrezno popisano oziroma katalogiziran. Gradivo je načeloma razvrščeno po posameznih vsebinskih oziroma tematskih sklopih, vendar ureditev ni zmeraj dosledna:

1. Sveto pismo, eksegeza, konkordance (biblikum)
2. Teologija z moralno teologijo in dogmatiko
3. Homiletika, oznanjevanje
4. Pravo
5. Glasbeni tiski
6. Varia

⁵ Leta 2015 je bil arhiv s knjižnico preseljen na današnjo lokacijo na Slomškovem trgu v Mariboru.

⁶ Podrobneje o knjižničnem fondu Urlep (2016, str. 369–372).

⁷ Nekdanji samostan dominikank v Studenicah so leta 1885 kupile sestre magdalenke iz Lubaña na Poljskem, ki so v samostanu ustanovile svojo knjižnico.

7. Liturgične knjige in obredniki
8. Biblične študije
9. Teološka literatura in učbeniki
10. Molitveniki
11. Literarna dela
12. Jezikoslovje
13. Leksikografija
14. Učbeniki in priročniki
15. Filozofija, sociologija
16. Biografije
17. Razne umetnosti, umetnostna zgodovina
18. Zemljepis in domoznanstvo
19. Zemljevidi
20. Slovenska zgodovina
21. Evropska in svetovna zgodovina
22. Zgodovinske in pomožne zgodovinske vede
23. Patristika
24. Cerkevna zgodovina
25. Slomšek
26. Novejše pridobitve

Izjemo pri ureditvi predstavljata le zbirki rokopisnih kodeksov ter raritet in inkunabul, ki se hranita ločeno od preostalega gradiva.

Po pričakovanju fond obsega tako knjižno kot neknjižno gradivo (rokopisi, kartografske zbirke, glasbeni tiski itn.). V vsebinskem oziru so zelo izrazito zastopane sakralne in druge humanistične vsebine. Prevladujejo dela z religiozno ali filozofsko-religiozno tematiko, sledijo jim pravna, zgodovinska, geografska, biografska, jezikoslovna, leksikografska in leposlovna dela. Del s področja naravoslovja je malo. V primerjavi z nekdanjo šentandraško je današnja knjižnica precej ožje oziroma specialno usmerjena na področje teologije in humanističnih ved.

Najpomembnejše mesto zavzemajo rokopisni kodeksi, raritete in inkunabule, stari tiski ter dela škofa Slomška. Poleg teh imajo pomembno vlogo različne izdaje Svetega pisma z dvema izvodoma Dalmatinove *Biblije* na čelu, liturgične knjige ter dela cerkvenih očetov in teologov, ki jim lahko ob bok postavimo dela evropskih in svetovnih klasikov ter zgodovinska dela. Med dragocenosti nedvomno sodi originalna izdaja Valvazorjeve *Slave vojvodine Kranjske* iz leta 1689, ki jo lepo dopolnjuje ponatis iz let 1877–1879. Zelo zanimiva so tudi dela iz zbirke *Monumenta Germaniae Historica*, ki pa je žal nepopolna.

Glede na nastanek gradiva lahko rečemo, da je večina del z izjemo rokopisov in inkunabul nastala v času med 16. in 20. stoletjem. Pri tem prevladujejo 18., 19. in začetek 20. stoletja, medtem ko so starejša obdobja in druga polovica 20. stoletja nekoliko manj zastopani. Med jeziki je na prvem mestu nemščina, sledijo ji latinščina, slovenščina, italijanščina, francoščina in angleščina. Nabor jezikov pa je še bogatejši in se zaključuje z grščino, arabščino, hebrejščino, ruščino, hrvaščino itn.

Pri večini del v knjižnici so se ohranile originalne ali izvorne knjižne vezave, ki so mnogokrat precej razkošno dekorirane. Razkošna dekoracija je še posebej pogosta pri najstarejših delih. Knjižnica zaradi poltisočletne zgodovine in različnih provenienc gradiva nima enotne zunanje podobe. Okrasne prvine na prevlekah kažejo značilnosti različnih dekorativnih tipov in slogov. Kljub temu pa se nekatere podobnosti kažejo pri posameznih skupinah, kot so liturgične knjige ali patristika, ali pa pri delih, ki jih je naročil isti naročnik.

Knjige so večinoma dobro ohranjene in primerne za uporabo. Največ poškodb, predvsem mehanskih, lahko opazimo pri delih, ki so jih najpogosteje uporabljali. To se še posebej kaže pri biblijah, liturgičnih knjigah in molitvenikih. Nasprotno pa je zelo dobro ohranjena večina pravnih in literarnih del.

3 Novoveški tiski v knjižničnem fondu

3.1 Splošne značilnosti

Med približno 12.000 enotami v knjižničnem fondu jih lahko približno polovico opredelimo kot novoveške tiske. Te lahko v historičnem smislu definiramo kot tiske, natisnjene v obdobju od začetka 16. do konca 18. stoletja. Ocena o številu oziroma deležu novoveških tiskov v knjižničnem fondu je zgolj približna, saj knjižnični fond ni v celoti katalogiziran, novoveški tiski pa se ne hranijo ločeno od preostalega gradiva in ne tvorijo posebne zbirke. Glede na čas nastanka po pričakovanju prevladujejo dela iz 18. stoletja, zelo močno pa sta zastopani tudi predhodni stoletji.

Novoveški tiski se odlikujejo po raznovrstnosti in pestrosti, ki se kažeta tako po vsebinski kot estetski plati. V vsebinskem oziru novoveški tiski ne tvorijo zaključene celote, ampak segajo na različna področja. Prevladujejo teološka dela (biblije, homiletična literatura, liturgične knjige, patristika, cerkveno pravo itn.), za katerimi se uvrščajo zgodovinska, domoznanska, literarna, enciklopedična dela itn. Poleg vsebinske imajo številni novoveški tiski pomembno zgodovinsko

vrednost, saj nam razkrivajo številne podatke o naročnikih in bralcih, v našem primeru torej o lavantinski škofiji in lavantinskih škofih, ter o širšem kulturnem okolju, v katerem so nastajali in živeli.

3.1.1 Knjižne vezave, likovni okras in drugi dekorativni elementi

Novoveški tiski nimajo enotne zunanje podobe oziroma niso vezani v enotnem slogu. Dela so večinoma vezana v usnje in imajo leseno ali redkeje kartonasto oporo. Vezave so zelo raznovrstne ter segajo od renesančnih do baročnih in rokokojskih dekorativnih vezav oziroma vezav, pri katerih so prevleke dekorirane v renesančnem, baročnem ali rokokojskem slogu. Nekatere, sicer redke, vezave niso dekorirane, pri tiskih s konca 18. stoletja pa je večinoma okrašen samo hrbet knjige.

Renesančne knjižne vezave so se pojavile v Italiji, od koder so se z velikim ali majhnim časovnim zamikom razširile v druge evropske dežele (Zotter in Csanády, 1999, str. 12). V Italiji so tako knjigoveški mojstri že proti koncu 15. stoletja začeli uporabljati nove materiale (lepenko namesto lesenih deščic za oporo platnic, kozje usnje namesto govejega ali svinjskega), tehnike (zlatotisk) in motive (orientalski motivi na čelu z arabeskami, mavreskami in trakastimi prepleti).

V nemškem prostoru so se vse te novosti uveljavljale s precejšnjim zamikom. Nemški mojstri so v 16. stoletju kot material za prevleko platnic najpogosteje uporabljali svinjsko usnje, še posebej priljubljeno je bilo galunsko obdelano belo usnje. Kot prevladujoča tehnika se je še dolgo obdržal slepi tisk, ki se mu je sredi 16. stoletja pridružil zlatotisk. Za dekoracijo prevlek so se večinoma uporabljali valjasti in ploski pečatniki ter pečatne plošče. Priljubljeni so bili cvetlični oziroma rastlinski vzorci, personifikacije, upodobitve različnih oseb in svetopi-semskih prizorov, različne motive so knjigovezi pogosto kombinirali. Sprednja in zadnja platnica pogosto nista bili identično dekorirani. Proti koncu 16. stoletja so se začeli uveljavljati ornamentalni oziroma abstraktni motivi, ki so zaznamovali naslednji dve stoletji (Golob, 2017b, str. 100–102; Svöljšak, 2004, str. 39–42; Zotter in Csanády, 1999, str. 15).

V baročnem obdobju so štafetno palico prevzeli francoski knjigovezi. Baročna dekoracija se odraža v čipkastem, filigranskem (nitastem), pahljačastem slogu in t. i. slogu *fanfare* oziroma pozneje *pointillé* (Svöljšak, 2009, str. 25; Zotter in Csanády, 1999, str. 16–17). Proti koncu baroka se dekoracija s platnic načeloma premakne na hrbet knjig. Do te spremembe je prišlo zato, ker so knjige v novem veku čedalje pogosteje postavljali pokončno s hrbtom navzven in je ta postal čedalje pomembnejši.

Pestro zunanjo podobo tiskov dopolnjujejo vezave z datacijo in makulaturne vezave. Za makulaturne vezave je značilno, da so pri njih knjigovezi kot knjigoveški material uporabili ostanke ali fragmente starejših rokopisov ali tiskov. Če so vezave s fragmenti na začetku 16. stoletja v fondu še precej pogoste, njihovo število od sredine 16. stoletja močno upada. Eno redkih izjem predstavlja tiskana izdaja koroškega deželnega ročina iz leta 1610 (*Lands-Handvest des löblichen Ertzherzogthumbs Kharndten*), oblečena v rokopisni fragment s konca srednjega veka.

Slika 1: Naslovna stran Spangenbergove Postile (NŠAM, R 148)

Posebno poglavje pri novoveških tiskih so okrasne prvine, ki veliko pripomorejo k temu, da so novoveški tiski mnogokrat prava paša za oči. Okrasne prvine segajo od risarskega in slikarskega okrasa do nekoloriranih in koloriranih lesoreznic in bakroreznih knjižnih ilustracij. Če se v delih iz 16. stoletja še pojavljata risarski in

slikarski okras, ju pozneje izpodrinejo bolj sodobne grafične tehnike. Lesorezne in bakrorezne upodobitve so pogoste predvsem v biblijah, liturgičnih knjigah, homiletični literaturi, zgodovinskih in domoznanskih delih itn.

Zelo lepe kolorirane lesorezne ilustracije vsebuje Spangenbergova *Postila* (Slika 1). Nadškofijski arhiv Maribor hrani nürnberško izdajo iz leta 1618 s kolorirano naslovnico z znano upodobitvijo Martina Luthra in saškega volilnega kneza Friderika Modrega pod križem.

Poleg njiju so upodobljeni Bog Oče, štirje evangelisti in po en motiv iz Stare (izgon iz raja) in Nove zaveze (križanje). Enaka naslovnica je bila uporabljena pri Trubarjevi *Hišni postili*, ki pa ni kolorirana.

Podoba knjige kot umetniškega dela ne bi bila popolna brez vključitve sekundarnih likovnih elementov, kot so ekslibrisi, supralibrisi, signeti, upodobitve heraldičnih znamenj itn., ki prinašajo številne podatke o provenienci gradiva in s tem o zgodovini knjižnice.

Večina novoveških tiskov ni opremljena z ekslibrisi. Med ekslibrisi, ki so v tiskih, so najštevilnejši tisti, s katerimi je svoje lastništvo označil škof Gandolf Ernst grof Kuenburg (1790–1793). Škofovo zanimanje je bilo usmerjeno predvsem na homiletično in literarno področje. Za namene homiletike je kupil zbirki pridig baročnih pridigarjev Jožefa Antona Bordonija in Prokopija Burkharta.

3.2 Novoveški tiski v zbirki raritet in inkunabul

Zbirka raritet in inkunabul, ki se hrani kot posebna zbirka, vsebuje 159 enot: 90 inkunabul in 69 (zgodnje)novoveških tiskov. Med novoveškimi tiski prevladujejo teološka in literarna dela na čelu z Erazmom Rotterdamskim in antičnimi avtorji. Gledano kronološko, prednjačijo tiski iz 16. stoletja, dela iz 17. in 18. stoletja so redkejša. Najmlajše delo je iz leta 1749. Pomembno mesto zavzemata drugi in tretji zvezek *Repertorija obojega prava* (*Repertorium utriusque iuris*) avtorja Giovanni Bertacchija iz leta 1519. V vezavi iz 16. stoletja sta se namreč poleg drugih gotških fragmentov ohranila dva fragmenta karolinškega kodeksa iz druge polovice 9. stoletja, ki sta služila za utrditev hrbta knjižnega bloka (Golob, 2012, str. 212–215; Urlep, 2014, str. 68–69).

Zbirka deluje nekoliko nepopolno, saj vanjo v nasprotju s pričakovanji niso vključena nekatera z današnjega stališča pomembna in dragocena dela, npr. slovenski prevodi *Biblije* na čelu z Dalmatinovo, Valvazorjeva *Slava vojvodine Kranjske*, slovenske slovnice, Slomškova dela itn. Podatki o tem, kdaj natančno je bila zbirka

oblikovana in katera merila so bila pri tem uporabljena, niso znani, verjetno pa se je to zgodilo v 20. stoletju.

Pri večini tiskov so se ohranile izvirne ali originalne vezave. Tiski so nastajali v obdobju treh stoletij, zato tudi ornamentika oziroma dekoracija na prevlekah kaže značilnosti različnih slogov in obdobj. Pri najstarejših delih se motivika spogleduje z gotiko, glavnina kaže značilnosti nemške renesančne tradicije, medtem ko se mlajši primerki že spogledujejo z barokom. Z roko v roki s številnimi usnjenimi vezavami stopajo makulturne vezave. *Repertorij obojega prava* ni osamljen primer, družbo mu dela še več kot deset del z rokopisnimi fragmenti, tudi glasbenimi. *Repertoriju obojega prava* je zelo podobna izdaja *Gracijanovega dekreta* iz leta 1516, natisnjena v tiskarni Nikolaja Benedicta v Turinu. V knjigoveški delavnici so kartonasto oporo platnic zaščitili z dvema gotiskima fragmentoma s slikarskimi inicialkami.

Slika 2: Dekoracija prevleke s slepimi črtami, rastlinsko ornamentiko in upodobitvami evangelistov (NŠAM, R 51)

Natančna datacija vezav ni zmeraj mogoča, zato so še posebej zanimive vezave z datacijo, se pravi vezave, pri katerih so navedene letnice izdelave ali knjigovezi, ki so bili zaslužni za izdelavo. V zbirki raritet so takšne vsaj tri, med njimi homiletično delo *Euagatorium Modus predicandi: Sermones XIII* (NŠAM, R 55) izpod peresa dominikanskega meniha Mihaela iz Madžarske. Mariborski izvod, ki je vezan v rjavo usnje, je bil natisnjen leta 1503 v Kölnu. Skoraj sto let pozneje, tj. leta 1594, je bil vezan oziroma prevezan, natančno datacijo omogoča letnica na sprednji platnici. Sprednja in hrbtna platnica sta dekorirani s kombinacijo slepega in zlatega odtisa. Pozlata je skoraj v celoti zbledela in je še komaj vidna. Osrednje polje zamejuje pravokotnik iz dvojne slepe črte, na vogalih so na zunanji strani odtisnjene cvetice oziroma lilije. V osrednjem polju dominira medaljonska upodobitev Marijinega oznanjenja. Pod upodobitvijo je letnica 1594, nad njo še neidentificirana oznaka *FGMR*, ki je verjetno označevala prvotnega lastnika ali knjigoveza. Vezavo dopolnjujeta dve zapirali brez zaklepnih trakov, ki sta odpadla. Dekoraciji sprednje in hrbtna platnice nista identični. Na sprednji strani je upodobljeno Marijino oznanjenje, na hrbtni Marija z detetom Jezusom. Marijina ikonografija ni naključna, ampak izraža vsebino. Knjiga namreč vsebuje pridige o Mariji in njeni materi sv. Ani. Tematiko zelo dobro predstavlja kolorirana upodobitev Ane Samotretje (Ana z Marijo in Jezusom) na hrbtni strani naslovne strani, ki se v nekolorirani različici ponovi v besedilu.

Nekoliko drugačna je turnirska knjiga iz srede 16. stoletja z imenitnim naslovom *Slavna zgodovina ali Rerum praeclare gestarum intra et extra moenia civitatis Viennensis ... 1560* (NŠAM, R 23). Knjiga opisuje turnirsko dogajanje, ki je spremljalo srečanje cesarja Ferdinanda I. in bavarskega vojvode Alberta V. leta 1560. Avtor dela je znani burgundski heraldik Janez pl. Francolin. Leta 1560 je knjiga najprej izšla v nemškem jeziku, leto pozneje v latinščini; mariborski izvod je latinski. Knjiga je razkošna: vsako poglavje uvajajo kolorirane inicialke, poleg tega pa so v knjigi še tri kolorirane celostranske upodobitve in signet dunajskega tiskarja Rafaela Hoffhalterja. Po do zdaj znanih podatkih je mariborski izvod edini na slovenskih tleh.

Slovesni vsebini ustrežna je vezava: kartonaste platnice, oblečene z rjavim usnjem. Za dekoracijo prevleke so knjigoveški mojstri uporabili kombinacijo slepega in zlatega tiska; žal je zlatenje že precej obrabljeno. To je slovesna turnirska knjiga, zato so v osrednjem polju odtisnjena heraldična znamenja. Med temi je tudi grb nadvojvode Karla II. Habsburškega, kneza in vladarja notranjeavstrijskih dežel, ki mu je delo posvečeno. V tem kontekstu heraldična znamenja ne odražajo lastniških povezav, ampak pokroviteljstvo. Na robu platnic je zanimiva bordura z igrivimi antropomorfnimi motivi. Podobna dekoracija s prevladujočimi heraldičnimi znamenji je opisana v razstavnem katalogu Otta Mazala: *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit: Ausstellung der Handschriften – und*

Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek (Mazal, 1990, str. 188).

3.2.1 Salzburški misal (1515)

V zbirki raritet si nedvomno zasluži posebno pozornost še eno, do zdaj tako rekoč neznano, delo. Gre za Salzburški misal oziroma mašno knjigo (*Missale Saltzeburgensis*), natisnjeno v tiskarski oficini Petra Liechtensteina v Benetkah 1515. Pri odlično ohranjenem tisku najbolj izstopata datirana vezava z zlato dekorirano prevleko iz leta 1564 in kolorirana kompozicija križanja v kanonu.

Čeprav je bilo delo natisnjeno leta 1515 v Benetkah, izhaja današnja vezava iz leta 1564. Lastnik dela in naročnik vezave je bil lavantinski škof Martin Herkul Rettinger pl. Wiespach (1556–1570). Škof Rettinger je kot zelo izobražen teolog sodeloval na tridentinskem cerkvenem zboru in je bil leta 1563 eden izmed podpisnikov koncilskih sklepov.

Kdaj natančno je misal prišel v njegovo posest, ni znano, vezavo pa je najverjetneje naročil leta 1564 ali malo pred tem. Dekoracija kaže južnonemške slogovne značilnosti, zato je zelo verjetno, da je delo zaupal augsburškemu ali vsaj enemu izmed južnonemških knjigoveških mojstrov. Škof je bil z augsburškimi mojstri in njihovim delom verjetno zelo dobro seznanjen, saj je bil pred nastopom škofijske službe kanonik augsburškega stolnega kapitlja, sodeloval pa je tudi na tamkajšnjem državnem zboru leta 1555, na katerem je bil sprejet augsburški verski mir.

Knjigoveški mojstri so za izdelavo dekoracije (Slika 3) na prevleki uporabili kombinacijo slepega tiska in zlatotiska. Osrednje polje je v celoti pozlačeno; zlatenje je odlično ohranjeno. V osrednjem polju, ki ga zamejuje bordura z arabeskami, sta odtisnjeni pečatniška kompozicija iz arabesk oziroma mavresk in kartuša z lastniškim vpisom *HERCVLES EPIS(COPUS) LAVENTINENSIS*, pod katero je navedena letnica 1564. Okoli osrednjega polja se ob robovih platnic vije bordura s slepo vtisnjenimi motivi evangelistov. Dekoraciji sprednje in hrbtnje platnice sta si zelo podobni, razlike se kažejo samo v dekoraciji osrednjega polja. Na zadnji platnici namreč ni kartuše z lastniškim vpisom, ki dokazuje provenienco dela.

Mašni kanon je slovesen. Uvaja ga kolorirana lesorezna upodobitev Kristusovega križanja z Marijo, Janezom Evangelistom in tremi angeli, ki v zlate čaše prestrezajo dragoceno Odrešenikovo kri (Slika 4). Na modrem ozadju so skupaj naslikani sonce, luna in zvezde. Upodobitev, ki ne deluje preveč dramatično, okvirja bordura s cvetličnimi, antropomorfnimi in zoomorfnimi motivi. Motiv v likovni umetnosti ni neznan, upodobitev nekoliko spominja na Rafaelovo Londonsko

križanje oziroma Križanje s svetniki, na katerem so pod križem upodobljeni sv. Marija, Marija Magdalena, Janez Evangelist in sv. Hieronim. Dva angela v zlate čaše prestrezata Jezusovo kri, medtem ko sta na modrem ozadju naslikana še sonce in luna.

Slika 3: Dekoracija prevleke Salzburškega misala iz leta 1515 (NŠAM, R 26)

Podobno slovesno je tudi besedilo kanona (*Te igitur*), ki se začinja s slikarsko inicialko.

Škof Rettinger je poleg Salzburškega misala posedoval vsaj še eno delo. To je Augsburški misal iz leta 1555, ki ga odlikujeta dekorativna vezava z datacijo iz leta 1556 in dramatična upodobitev Kristusovega križanja v kanonu. Avtor te je bil Matija Gerung (Golob, 2017a). Pri Augsburškem misalu je bil kanon natisnjen na pergament, za Salzburški misal pa to ne velja. Dekoraciji na prevlekah obeh mašnih knjig sta precej podobni, kar najverjetneje pomeni, da je škof kot naročnik

vplival na izbor okrasnih elementov in motivov ali pa je vezavo zaupal istemu mojstru. Pri obeh delih se ponovijo motivi evangelistov in okrasne bordure z arabeskami, različen je le okras na osrednjem polju. Pri Augsburškem misalu sta osrednje polje obeh platnic zapolnjevala sredinska distančnika v obliki romba. Distančnik na sprednji platnici se ni ohranil, ampak je odpadel, medtem ko je tisti na hrbtni platnici ostal nepoškodovan. Škof je lastništvo dela ovekovečil z lastniškim vpisom *HER(CULES) RET(TINGER)* na sprednji platnici, medtem ko se podatek o nastanku vezave skriva na hrbtni platnici. Letnica 1556 dokazuje, da je bila knjiga vezana eno leto po tiskanju.

Slika 4: Kanonska slika v Salzburškem misalu iz leta 1515 (NŠAM, R 26)

3.3 Bibliikum

Zbirka s 416 enotami obsega različne izdaje Svetega pisma, ki jih dopolnjujejo konkordance in dela s področja biblične eksegeze. Dela so bila izdana v razponu od 16. do 20. stoletja. Po pričakovanju prevladujejo izdaje iz 19. in 20. stoletja, medtem ko sta 16. in 17. stoletje zastopana z vsega skupaj 40 enotami. Izbor jezikov je zelo pester in sega od latinščine, nemščine, italijanščine in slovenščine do grščine, hebrejščine in arabščine. Med najzanimivejše izdaje nedvomno sodi Lutrova *Biblija* iz leta 1567, ki jo lepo dopolnjujeta dva izvoda Dalmatinove *Biblije*. Oba izvoda sta precej poškodovana in sta bila že restavrirana, kar dokazuje, da so ju v preteklosti veliko uporabljali.

Slovenske izdaje in prevodi so močno zastopani. Poleg Dalmatinove *Biblije* so v zbirki še izdaje Jurija Japlja, Matevža Ravnikarja, patra Placida Javornika, Simona Klančnika, škofa Antona Alojzija Wolfa in razne novejšje izdaje.

Knjižne vezave so večinoma originalne, prevezave so redke. Prevezana sta bila le oba izvoda Dalmatinove *Biblije*.

3.4 Liturgične knjige

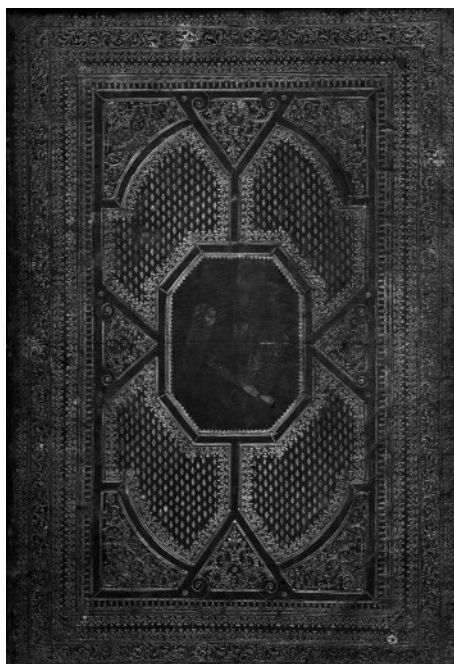
Lavantinski škofje so za opravljanje pastoralnih dolžnosti potrebovali številne liturgične knjige, zato ni presenetljivo, da je v knjižnem fondu približno 55 liturgičnih knjig iz 17. in začetka 18. stoletja: misali, pontifikali, obredniki, antifonarji itn. Večina del je bila natisnjena na italijanskih tleh ali v Salzburgu. Izdajanje oziroma tiskanje liturgičnih knjig v tem obdobju lahko razumemo kot posledico kodifikacije liturgičnih knjig po tridentinskem cerkvenem zboru.

Glavnina liturgičnih knjig predstavlja nekakšno zaključeno celoto, kar se kaže tudi pri njihovem zunanem videzu oziroma dekorativnih vezavah. Večina platnic je kartonastih, prevleke so večinoma bogato dekorirane, prevladujoča motivika je ornamentalna. V nasprotju s številnimi renesančnimi vezavami, ki jih je najti pri drugih novoveških tiskih, so prevleke liturgičnih knjig večinoma zlato dekorirane in okrašene v različnih baročnih slogih (Slika 5). Opazne so prvine filigranskega, koničasto-čipkastega, pahljačastega sloga in sloga fanfare.

Liturgične knjige lahko povežemo z lavantinskimi škofi in njihovimi salzburškimi metropolitimi. Prvi so bili naročniki in lastniki liturgičnih knjig, kar dokazujejo ekslibrisi v knjigah in supralibrisi na platnicah, drugi so v duhu pokoncilске prenove skrbeli za njihovo izdajanje. Na tem področju je bil še posebej dejaven salzburški nadškof Maksimilijan Gandolf baron Kuenburg, ki je pred tem zasedal

lavantinsko škofijsko stolico. Večina liturgičnih knjig je bila natisnjena v salzburških tiskarnah Janeza Krstnika Mayrja in Melhiorja Haana.

V času pastirovanja nadškofa Kuenburga (1668–1687) je lavantinsko stolico zasedal škof Franc Gašper pl. Stadion (1673–1704). O njem je iz pisnih virov sicer znano, da je bil lastnik več knjig, vendar to za liturgične knjige ni dokazano. Dejavnejši je bil njegov naslednik Filip II. Karl pl. Fürstenberg, lavantinski škof med letoma 1708 in 1718. Na splošno zelo dejaven škof je bil lastnik in naročnik vsaj dveh liturgičnih knjig, kar dokazujeta supralibrisa oziroma na platnicah od-tisnjena grba.

Slika 5: Dekoracije prevleke v baročnem slogu

Slika 6: Stran iz lektionarja (NŠAM, Lektionar kot dodatek Rimskemu misalu, 1761)

V izdaji Rimskega misala (*Missale Romanum*, 1570), natisnjenega v tiskarni Melhiorja Haana v Salzburgu leta 1671, je zanimiva notica o provenienci dela. Na hrbtni strani sprednje platnice ja zabeleženo, da je leta 1703 gospa Marija Katarina Sebukoschegkin misal darovala cerkvi sv. Maksimilijana. Gre za cerkev sv. Maksimilijana v Celju, ki je takrat cerkvenoupravno pripadala oglejskemu patriarhatu, in ne salzburški metropoliji, gospa Marija Katarina pa je bila celjska meščanka. Notica ni zanimiva samo zato, ker se nanaša na štajersko območje, ampak tudi

zato, ker je bila darovalka ženska. Podobne notice med drugimi novoveškimi tiski še niso bile najdene.

Škofa Kuenburg in Fürstenberg nista bila edina, ki so jima bile pri srcu liturgične knjige. Tretji je bil škof Janez III. Thurn-Valsassina in Taxis (1754–1765), ki je leta 1761 kot dodatek Rimskemu misalu dal sestaviti latinski lekcionar⁸ za nove svetniške godove, to je godove svetnikov, ki so bili kanonizirani po izdaji Rimskega misala leta 1570. Celotno besedilo je napisano s črno in rdečo tinto, ki na več mestih preseva skozi papir. Anonimni pisec ali morda ilustrator je besedilo na več mestih dopolnil z risarskimi inicialkami, vinjetami in monogrami (Slika 6). Delo je ostalo v rokopisu, podatki o njegovi uporabi pa za zdaj še niso znani. Prav tako še ni znano, ali je bila pripravljena tudi slovenska vzporednica.

3.5 Pravo

Eden izmed najpomembnejših vsebinskih sklopov v knjižničnem fondu je pravo, tako kanonsko kot civilno. Novi vek je v pravu močno zastopan, zastopstvo šteje okoli 400 enot. Osnovo kanonskega prava v tem času tvorijo dekreti iz kanonske zbirke *Corpus Iuris Canonici*, ki je bila do leta 1917, ko je bil izdan *Zakonik cerkvene prava*, najpomembnejša zbirka cerkvenih zakonov, ki jih dopolnjujejo dela cerkvenopravnih teoretikov. Teh je v škofijski knjižnici kar nekaj, poudariti velja Agostinha Barbosa (1589–1649) in kardinala Janeza Krstnika de Luco (1614–1683).

Da je bila za lavantinske škofe, druge cerkvene dostojanstvenike in duhovščino pravna literatura zelo pomembna, potrjujejo tudi lastniški vpisi, ekslibrisi in supralibrisi. V drugi polovici 18. stoletja je kot lastnik pravnih del izpričan lavantinski škof Maksimilijan Gandolf baron Kuenburg. Čeprav je mogoče, da je škof posedoval knjige z različno tematiko, je njegova posest do zdaj izpričana le za pravna dela.

Pomembnost kanonskega prava odseva tudi videz del: veliki formati, trde vezave in dekorativne prevleke, večinoma okrašene v renesančnem ali preprostejšem baročnem slogu. Podobno kot pri drugih novoveških tiskih nekatere vezave niso dekorirane ali pa je okras samo na hrbtu knjig.

⁸ Lekcionar je mašna knjiga, ki vsebuje berila, evangelije in molitve za praznike in godove svetnikov.

3.6 Zgodovina, geografija in domoznanstvo

Pregled zanimivih novoveških tiskov ne bi bil popoln brez del s področja zgodovine, geografije, domoznanstva, pomožnih zgodovinskih ved itn. Za vse ljubitelje lepih knjig in še posebej za geografe je posebno odkritje delo *Beschreibung und Contrafactur der vornembsten Stät der Welt* avtorja Jurija Brauna. Delo s šestimi volumni je med letoma 1574 in 1590 izhajalo v Kölnu. Volumne krasijo številni kolorirani bakrorezi, ki jih je prispeval flamski mojster Frančišek Hofenberg.

Področje domoznanstva najbolje predstavljajo dela Janeza Vajkarda Valvazorja. Originalno izdajo *Slave vojvodine Kranjske*, ki so jo naročili že lavantinski škofje v Šentandražu, dopolnjujeta ponatis iz 19. stoletja in njena koroška vzporednica *Topographia archiducatus Carinthiae antiquae & moderna completa*.

Eno izmed najzanimivejših in hkrati najzagonetnejših del v knjižnici je nedvomno Notranjeavstrijski dvorni koledar iz leta 1705. Tisk z naslovom *Saeculum regiminis Austriae interioris anno 1665* je sestavil Janez Nikolaj pl. Leuchsenhoffen, natisnil pa ga je znani graški dvorni tiskar Jurij Widmanstätter. V zelo redki knjigi so za obdobje med letoma 1665 in 1705 navedeni vsi člani notranjeavstrijskih oblastnih organov na čelu z deželnimi namestniki. Čeprav je bilo delo natisnjeno leta 1705, je neznana roka (ali roke) seznam dopolnjevala do leta 1711. Poleg seznama delo vsebuje 82 bakrorezov, na katerih so prikazani dvorni uradniki, vsakemu uradniku je namenjen svoj list. Deželni namestniki so predstavljeni z grbom, portretom in kratko notico o nastopu službe oziroma služb, medtem ko so morali biti drugi uradniki zadovoljni zgolj z upodobitvijo grba in karierno notico. Knjiga je pomembna tudi za slovenski prostor, saj so v njej upodobitve ljubljanskih škofov: Hrena, Tavčarja in Scarlicchija, ter lavantinskih škofov: Jurija Stobeja in Lenarta Götza. Vsi naštetih so opravljali službo deželnega namestnika. Delo, ki je v slovenskem prostoru še nepoznano, ponuja številne možnosti za raziskovanje notranjeavstrijske zgodovine in preučevanje plemiških družin iz omenjenega prostora.

Kot eno najlepših vezav lahko označimo vezavo registraturnega načrta škofijskega konzistorialnega arhiva s konca 18. stoletja. Knjiga je vezana v usnje maroken, prevleka je zlato dekorirana. Pri dekoraciji so bili uporabljeni tudi motivi, ki jih pri drugih vezavah iz 18. stoletja ni zaslediti. Gre predvsem za ponavljajoči se motiv zvezde jutranjice, Kristusov monogram in upodobitev Marije z Jezusom.

4 Zaključek

Novoveški tiski, ki so shranjeni v historični knjižnici lavantinskih škofov v Mariboru, nedvomno sodijo med najdragocenejše spomenike pisne kulturne dediščine štajerskega, slovenskega, notranjeavstrijskega in evropskega prostora. Tiski se ne odlikujejo samo po vsebinski zanimivosti in pestrosti, temveč tudi po estetski raznovrstnosti in bogati zgodovinski izpovednosti. Mnoge izmed teh lastnosti prvič razkriva prav ta članek.

Čeprav članek prinaša številne nove podatke in predstavlja temelje za nadaljnje delo, so številna vprašanja ostala nerešena ali pa so se odprla na novo. Največji problem predstavlja dejstvo, da zaradi raznovrstne delovne obveznosti in premajhnega števila zaposlenih še nista bila izvedena popis ali katalogizacija gradiva. Popis oziroma katalogizacija bi v prihodnosti omogočila nadgradnjo in poglobitev dosedanjega dela, ki bi vodilo v pripravo novega prispevka ali celo samostojne študije.

V prihodnosti se odpirajo številna nova polja delovanja in raziskovanja: popis novoveških tiskov, podrobna, tudi statistična, analiza vsebinskih značilnosti, popis vezav z analizo dekorativnih slogov, popis fragmentov, analiza (likovnih) okrasnih prvin itn. Vse to ponuja dobre možnosti za več- in interdisciplinarne študije.

Zahvala

Za pomoč pri pripravi prispevka se zahvaljujem ddr. Nataši Golob. Iskrena hvala za vso pomoč pri pripravi članka, še posebej za neutrudno pomoč pri iskanju podatkov o Salzburškem misalu iz leta 1515.

Navedeni viri

Gatz, E. in Brodkorb, C. (1996). *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648: ein biographisches Lexikon*. Berlin: Duncker & Humblot.

Gatz, E. in Janker, S. M. (1990). *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803: ein biographisches Lexikon*. Berlin: Duncker & Humblot.

Golob, N. (2012). Katalog knjižnega slikarstva v srednjeveških rokopisih in inkunabulah. V D. Marinič in I. Filipič (ur.), *Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor* (str. 38–234). Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center Maribor.

Golob, N. (2017a). *Na pergamentu in papirju: rokopisi in tiski iz mariborskih zbirk*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.

Golob, N. (2017b). *Srednjeveški in renesančni rokopisi: materiali, strukture, predstavitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Gspan, A. in Badalič, J. (1957). *Inkunabule v Sloveniji / Incunabula quae in Slovenia asservantur*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kos, M. in Stele, F. (1931). *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji / Codices aetatis mediae manuscripti qui in Slovenia reperiuntur*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo.

Kovačič, F. (1928). *Zgodovina Lavantinske škofije: 1228–1928*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat.

Krajnc Vrečko, F. (1999). *Teološka knjižnica Maribor: duhovna vez med preteklostjo in prihodnostjo: 140 let Škofijske teološke knjižnice*. Ljubljana: Družina.

Mazal, O. (1990). *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit: Ausstellung der Handschriften – und Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Prunksaal, 22. Mai – 26. Oktober 1990*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.

Svoljšak, S. (2004). Renesančne knjižne vezave na slovenskih protestantskih tiskih v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani. *Knjižnica*, 48(4), 37–62.

Svoljšak, S. (2009). Knjižna zbirka P. Žige Škerpina v ljubljanskem frančiškanskem samostanu. *Knjižnica*, 53(1–2), 7–31.

Tangl, K. (1841). *Reihe der Bischöfe von Lavant*. Celovec: J. Leon.

Urlep, L. (2012a). Drobci iz zgodovine »stare« škofijske knjižnice lavantinskih škofov v Šent Andražu na Koroškem. V D. Marinič in I. Filipič (ur.), *Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor* (str. 10–38). Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center Maribor.

Urlep, L. (2012b). Inkunabule v Nadškofijskem arhivu Maribor: splošen pregled in materialno varstvo. V N. Gostenčnik (ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: arhivistika in informatika: Radenci, 28.–30. marec 2012* (str. 367–380). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

Urlep, L. (2014). Fragment karolinškega rokopisa kot del vezave 16. stoletja. V A. Nared (ur.), *Arhivi – zakladnice spomina* (str. 68–69). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Urlep, L. (2016). Knjižnica Nadškofijskega arhiva Maribor: zgodovinski pregled in selitev v letu 2015. V N. Gostenčnik (ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: popisovanje arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference, Radenci, 13.–15. april 2016* (str. 363–376). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

Vodopivec, J. (2000). *Vezave srednjeveških rokopisov: strukturne prvine in njihov razvoj / Binding structures on stiff-board manuscripts*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Zotter, H. in Csanády, H. (1999). *Einbandkunde: eine kleine stilgeschichtliche Einführung: Skriptum für den Ausbildungskurs*. Pridobljeno 28. 8. 2018 s spletne strani <https://static.uni-graz.at/fileadmin/ub/doc/sosa/ub-sosa-skriptum-einbandkunde.pdf>

mag. Lilijana Urlep

Nadškofijski arhiv Maribor, Slomškov trg 20, 2000 Maribor
e-pošta: lilijana.urlep@nadskofija-maribor.si